

DİYANET DERGİSİ

DİNİ - İLMİ - EDEBİ
ÜÇ AYLIK DERGİ

Temmuz-Ağustos-Eylül
1989

Cilt : 25
Sayı : 3

Diyanet İşleri
Başkanlığı Adına
İmtiyaz Sahibi
Rıdvan NİZAMOĞLU
Döner Sermaye İşletme
Müdürü

Yazı İşleri Müdürü
Orhan BALCI
Süreli Yayınlar
Şube Müdürü

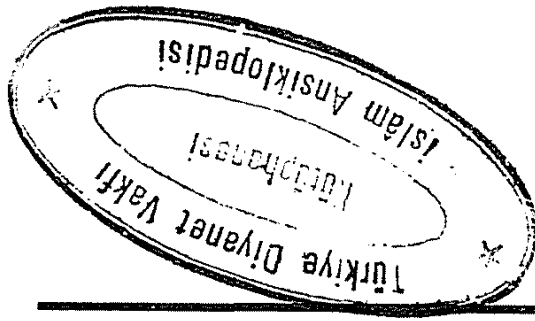
Yazı Tetkik Kurulu
Abdullah SEVİNÇ
İbrahim URAL
Orhan BALCI

Yayına Hazırlayan
Alaaddin KOÇAK

Dr. Mediha Eldem Sk.
No. 85
Tlf : 125 66 11/379
Kocatepe./ ANKARA

Dizgi ve Baskı
AYYILDIZ
MATBAASI A.Ş.
222 69 40 - 222 69 41
213 19 62 — ANKARA

Kapak
İslâm'ın Kiblesi Kâbe'i
Muazzama



56

BU SAYIDA

SADRETTİN KONEVİ'NİN HADİSÇİLİĞİ
Prof. Dr. Osman KOÇKUZU

3-18

**İSLÂM'DA MÜSBET İLİMLER ve
GELİŞMELERİ**

Yazan : Chikh BOUAMRANE
Çeviren : Doç. Dr. Nesimi YAZICI

19-36

**KUR'ÂN'IN AHİRET HAYATINI TERCİH
ETMESİ İNSANI ÜMİTSİZLİĞE
SÜRÜKLER Mİ?**

Yrd Doç. Dr. Şevki SAKA

37-63

İMAN KONUŞUR
Diyanet Gazetesi

64

**ANADOLU'DA YAZMA ESER ve
KÜTÜPHANELERİN ÇOK OLUŞUNUN
SEBEPLERİ**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER

65-96

KUR'ÂN'DA VÜCÜH ve NAZÂİR
Dr. Mustafa ÇETİN

97-127

KUR'ÂN AYETLERİNİN ADEDİ
İbni Kemal

128

ANADOLU'DA YAZMA ESER VE KÜTÜPHANELERİN ÇOK OLUŞUNUN SEBEPLERİ

Y. Doç. Dr. Mehmet ŞEKER

1947 yılında İzmir'de doğdu. İlk, orta ve yüksek tahsilini İzmir'de tamamladı. Manisa İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenliği, İzmir Atatürk Lisesi'nde Din Bilgisi Dersi öğretmenliği yaptı. 1975 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın açtığı imtihana kazanarak Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü İslâm Türk Medeniyeti Tarihi öğretim üyeliğine başladı. 1978 yılında İslâm Kurumları Tarihi dalında doktora yaptı. 1979 da İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü İslâm Türk Medeniyeti Tarihi öğretim üyeliğine tayin edildi.



Mehmet ŞEKER halen Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir.

GİRİŞ

Anadolu, özellikle Güneydoğu Anadolu, İslâm'ın zuhurundan ve ilk yayılma yıllarından beri müslümanların temasta buldukları bir bölge olmuştur. İslâm ordularının Bizans'la mücadeleleri uzun zaman sürmüştür. Hattâ, Hulefây-ı Râşidîn zamanında Anadolu'nun doğusundaki yerlerde terkedilen ve ıssızlaşan yörelere, Emeviler devrinde müslüman Araplar yerleşmeye ve Rumların tahrip ve terk etmiş oldukları şehirleri yeniden güzelleştirmeye başlamışlardı. Bu hudut arazisi, Abbasilerin ilk dönemine kadar Suriye'de teşkil edilen beş Cünd (askerî mintika) den en kuzeyine düşen "Cündü Kinnasrîn'e bağlı bulunuyordu. Harun, h.170/m. 786'da bu bölge-

yi el-'Avâsım olarak müstakil bir idarî bölge haline getirdi. Bir sınır bölgesi olarak bu bölgenin yeniden tahkîm edilmesi, bu bölgelerde h. IV./m. X. yüzyılın ortasına kadar müslümanların akınlarına imkân vermiş bulunuyordu.

Fakat, IV/X. yüzyılın ortasından itibaren Nikephoros (963-969) devrinde Ceyhan, Adana, Tarsus dahil bütün Avâsam bölgesi Rum hâkimiyetine geçtiği gibi, bir çok sugûr vilâyeti de mukâvemet göstermeden Bizans'a tâbi ve Suriye, Mezopotamya ve Doğu Anadolu bölgelerinde geniş arazi parçalarına sahip oldu⁽¹⁾.

Selçuklu devletinin kurulması (h. 429/m. 1038) ile Malazgirt zaferi arasında (h. 464/m. 1071) geçen otuz yıllık bir devir boyunca Türkmenler, yani müslüman Türkler dâimî bir akış halinde Anadolu hudutlarına girmiş; bu ülkenin doğu ve iç kısımlarına yayılmışlar ise de, bu toprakları henüz kendileri için emîn bir yurt olarak kabul edememişlerdi. Fakat Malazgirt zaferinden sonra, artık Bizans'ın ordusu ve mukavemeti kalmadığı için türkmenlerin Anadolu'ya muhacereti devamlılık arzelmeye başlamıştı. İslâm ülkelerinde yurt bulamayan Türkler artık bu yeni vatanlarına koşuyor; saltanat dâvâsı güden Kutalmış⁽²⁾ ve oğulları feodal siyasi hâkimiyete göre, kendilerine, Selçukluların yerleştiği bölgelerde vilâyetler verilmediği için, isyan eden şehzâdeler ve başka beyler de kendi boyları ile göçüp kendileri için Anadolu'yu sığınacak bir yer olarak görmüşlerdi. Kutalmış oğlu Süleyman Şah (1075-1086) ın 1075 yılında İznik'i fethedip Türkiye Selçukluları devletini kurması da Anadolu'ya yapılan bu büyük muhâcerete daha geniş bir hüviyet kazandırmıştı⁽³⁾. Böylece Süleyman Şah, bu yeni devleti kurmak sûretiyle hem Anadolu'ya göçmüş Türkmenleri birleştirdi; hem de göçebe Oğuzların daha büyük kitleler hâlinde bu ülkeye gelmelerine imkân hazırladı⁽⁴⁾. Bu yüzyılın sonlarında vuku' bulan Birinci Haçlı seferleri yüzünden Selçuklular Anadolu'nun orta yaylalarına çekilerek

(1) Streck, 'Avâsım, İslâm Ansiklopedisi, II, 19-20; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi (Terc. Prof. Dr. Fikret İşıltan), Ank., 1981, 269.

(2) Kutalmış, Selçuk şehzadelerinde ve kendilerine Selçuklu topraklarında hisse ve hâkimiyet verilmediği düşüncesi ile başkaldıranlardan biridir. Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İst., 1969, 95-99.

(3) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst., 1971, 37.

(4) Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Ank., 1985, 53 vd.

Konya'yı başkent yaptılar. Boğazlardan Suriye'ye kadar hemen hemen bütün Anadolu'ya hâkim olan Süleyman Şah'ın ölümünden sonra bazı karışıklıklara rağmen onyedinci sultanın bazan Konya'da, bazan da Sivas'da hükûmet ettikleri görülmektedir (468-708/1075-1308). Bu zamanlarda, Erzincan ve Divriği yörelerinde Mengücek oğullarının (464?-650?/1071?-1252?), Erzurum'da Saltuk oğullarının (464?-598/1071?-1201) ve Sivas ile Malatya yörelerinde de Dânişmendîlerin (464?-570 veya 573/1071?-1174 veya 1177) hâkim oldukları bilinmektedir⁽⁵⁾.

Birinci Haçlı Seferinin neticesinden ümitlenen Bizanslılar harekete geçmişler, ancak, 1176 yılında Kumdanlı (Myrikephelon)'da II. Kılıç Arslan (1153-1192) tarafından büyük bir bozguna uğratılmışlardır. Bu zaferle Bizans'ın Anadolu'yu geri almak umudu kırılmakla kalmamış, aynı zamanda ona, yani Bizans'a ağır bir darbe de indirilmişti. Kılıç Arslan'ın bu zaferi ile Anadolu, siyâsî istikrâra kavuşarak medenî ve kültürel gelişmelere imkân veren çalışmaların yapılması için gerekli ortam hazırlanmıştır denilebilir.

XIII. yüzyıl ortalarında vuku bulan İlhanlı-Moğol istilâsı sonucu zayıflayan Anadolu Selçuklu devleti yerini mahallî beyliklere bırakmıştır. XIV. yüzyılın başlarından, XVI. yüzyılın başlarına kadar süren dönemde Anadolu'nun siyâsî birliği bozulmuş ve memleketin her bölgesi, bir beyliğin, yani küçük bir devletin yönetimine geçmiştir. Bu devletçiklerin sayısı ondan fazla idi. Bu beyliklerden Osman oğulları bütün diğer beylikleri yıkarak Anadolu'da birliği yeniden kurmayı başarmıştı⁽⁶⁾.

Bu kısa girişten sonra Anadolu'daki kültür ortamına da kısaca göz atmak gerekir. Zîra burada doğan İslâm fikir hayatının böylece anlaşılmasından sonradır ki bu ortamda yazılan eserleri, yazan müelliflerin yetistikleri muhîti tanıma imkânını elde etmiş olalım.

I. ANADOLU'DA KÜLTÜR ORTAMI

Yukarıda da belirtildiği gibi Anadolu, Selçukluların idaresine geçtikten sonra Türk ve dünya tarihinin önemli bir kültür hâdisesine şahid olmuştur. Bu olay Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının aynı anda vuku bulmasıdır. Zira 1071 Malazgird zaferinden:

(5) Halil Edhem, Duvel-i İslâmiye, İst., 1345/1927, 210-213, 216, 220-228.

(6) Hüseyin Gazi Yurdaydın, Türk-İslâm Kültürüne Giriş, Diyanet Dergisi (1981 Yılı) Hicret Özel Sayısı, 269.

itibaren Türkmenlerin Anadolu'ya sevki işi Büyük Selçuklu Sultanlarının değişmez bir politikası olmuştur⁽⁷⁾. Böylece kısa zamanda Türkleşen ve İslâmlaşan Anadolu'da, Büyük Selçukluların İslâm ülkesinin diğer bölgelerinde kurup geliştirdikleri kültür müesseseleri, birbiri ardından kurularak Anadolu'daki bu yeni kültür ortamının oluşmasını sağlamıştır. Anadolu'da kurulan ilk eğitim müesseselerinden medreseler II. Kılıç Arslan (1153-1192) döneminde başlamıştır. Daha önce sadece Danişmendli hükümdarı Yağı Basan (537-560/1142-1164)'ın Tokat'da ve Niksar'da yaptırmış olduğu medreseler (1157-58) ile Diyarbakır'daki Zinciriye (1198) ve Mesudiye (1198) medreselerinin mevcudiyeti bilinmektedir. II. Kılıç Arslan, biri Konya, diğeri Aksaray'da iki, emîrlerinden Altun Aba da yine Konya'da bir medrese yaptırmıştır. (1196'dan önce). Daha sonra Konya'da Sırçalı (1242-1243), Karatay (1251), Atabekiyye (1251) İnce Minareli (1252); Kayseri'de Hunat Hatun (1237-38), Sâhibiye (1267-68), Sivas'ta Gökmedrese (1271), Bürûciye (1271-72), Çifte Minare (1271), Kırşehir'de Cacaoğlu (1271) medreseleri tesis olunmuştur⁽⁸⁾.) Beylikler döneminde de medreselerin kurulduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Sultanlarının İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerde yaptırdıkları medreseler Anadolu'da ilmî faaliyetin ne kadar yaygınlaştığını ve devamlılık arzettiğini göstermektedir⁽⁹⁾.

Bütün İslâm dünyasında olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim ve öğretim genel mânâda medreselere dayanmaktaydı. XV-XVI. asırlardaki Osmanlı medreselerinin sayısının, tapu ve evrak kayıtlarının incelendiğinde, Osmanlılardan önce yapılmış olup bu devirde aynı maksatla kullanılanlarla birlikte, bine yaklaştığı söylenebilir⁽¹⁰⁾. Ancak medreselerin dışında da bazı yerlerde, muhtelif seviye ve sistemlerde eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir. Saray içinde şehzadelerin yetiştirilmelerine gösterilen itina; mülkî, idarî ve diğer bazı elamanların yetiştirildiği Enderûn-ı Hümâyûn⁽¹¹⁾ (Enderun Mektebi), Kapıkulu askerlerinin yetiştirildi-

(7) Mehmet Şeker, a.g.e., 69-81.

(8) Metin Şözen, Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri, I, İst., 1970, 5 103; II, İst., 1, 85; Hüseyin Gazi Yurdayın, a.g. makale, 266.

(9) Osmanlı Medreseleri için bakınız: Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İst., 1984; Cahit Baltacı, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1980.

(10) Cahit Baltacı, a.g.e., 19.

(11) İsmet Parmaksızoğlu, Enderun Mektebi, Türk Ansiklopedisi, XV, 193.

ği Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri ocakları⁽¹²⁾, saray dışında medreselere temel eğitim görevi yapan Sıbyan mektepleri⁽¹³⁾ ile her sınıftan halkı tarikat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan tekkeler de Osmanlı sınırları içinde ve özellikle Anadolu'da eğitim öğretimin yürütüldüğü müesseselerdir. Ancak, konumuz eğitim öğretimin nasıl yürütüldüğü olmadığından, bu müesseseleri kitapların ve kütüphanelerin çoğalmasına katkılarından söz edilmekle yetinilecektir.

1. Medrese Kütüphaneleri

Medreselerde İslâmî ilimler yanında riyâziye, hey'et, tıp ve felsefe gibi akli ilimlerin okutulması için mevcut ilim adamlarından faydalandığı muhakkaktır. Zira, bu gelenek Nizâmiye medreselerinden itibaren devam etmektedir. Büyük Selçuklularda her medresenin bir kütüphanesi ve şehirlerin de umûmi kütüphaneleri bulunmaktaydı⁽¹⁴⁾. Bu gelenğin Anadolu'da devam ettiğini söylemek mümkündür. Büyük bilgin ve mutasavvıf Sadreddin Konevi (1210-1274)'nin Konya'da kurduğu kütüphane günümüze dek kültür hizmetini sürdürmüştür denebilir. Konya'da ilk kütüphaneyi 1201 yılında Şemseddin Altunaba'nın İplikçi Medresesinde kurduğu ihtimali üzerinde durabiliriz⁽¹⁵⁾.

Sahip Fahrettin Ali'nin Sivas'taki meşhur Sâhibiyye medresesine âit önemli vakfiyesinden medresenin bir kütüphanesi olduğu anlaşılmaktadır. Yine Sivas'taki Bürûciye medresesinin vakfiyesinden alınmış küçük kitâbesinin de gösterdiği üzere bunun da bir kütüphanesi ve bir kütüphane memuru vardır⁽¹⁶⁾.

Medreselerin müstemilâtı arasında kütüphanelerin de yer aldığını söylerken, herşeyden önce bu müesseselerin ilim öğreten veya bir başka ifade ile kitaplar okutan müesseseler olduğunu belirtmek gerekir. Bu bakımdan medreselerdeki öğretim metoduna kısaca işaret etmekte fayda mütâlaâ etmekteyim.

(12) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ank., 1945, 304 vd.

(13) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, Ank., 1983, 583.

(14) Yakûti, Mu'cemü'l-Büldân, I, 10; IV, 144; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 259.

(15) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 524, 555; Mahmut Gündüz, İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler, Vakıflar Dergisi, XI, Ank., 1976, 181.

(16) Osman Turan, Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I, Belleten, Ank., 1947, XI, 42.

Bu konuda bize kendi hayatı hakkında bilgi verirken okuduğu dersleri de belirten Taşköprülüzâde Ahmed İsâmü'din Efendi'nin (v. 968/1561) eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye'sinde verdiği bilgilere göz atalım. Taşköprüzâde, Kur'ân'ı hatmettikten sonra Bursa'ya gitmiş orada babasından Arapça ile ilgili dersler okumuştur. Babası İstanbul'a giderken oğlunu Alâuddin Yetim'e teslim etmiştir. Ondan da sarftan; Maksud, 'Izzi ve Merah, nahivden de; Avâmil, Misbah ve Kâfiye ile bunun şerhlerinden Vâfiye, Haruniye ve Elfiye'yi okumuştur. Bundan sonra amcasından sarf, nahiv ve lügatle ilgili yukarıda geçen eserlerin daha şumullüsü olan (Day'ül-Misbâh)'ı baştan sona yazmak suretiyle okuyup yanlışlarını düzeltmiştir. Mantıktan (İsagucî) ile yine mantıktan Husam ve Şemsiye şerhlerini okumuştur. Öğrenimi sırasında Akâid ve Kelâm'a dâir eserleri şerhleriyle birlikte okuyup Kelâm'dan Hâşiye-i Tecrîd'i dayısından ve Miftah şerhini Fenârizade Muhyiddin Çelebi'den, Mevâkîf şerhini Seydi Muhyiddin Efendiden gördükten sonra Tunus'lu Şeyh Muhammed el-Meğuşî'den hadisten Sahîhi Buharî ve yine hadisten Kâdî 'Iyaz'ın Şifâ'sından bazı bölümleri oyuyarak, münâzara ilminden Cedel ve Hilâf derslerini de aldıktan sonra Tefsir'den Keşşâf'ı, Ali Kuşçu'nun Astronomi'ye dâir kaleme aldığı Fethiye'yi okuyup bunlardan icâzet almıştır⁽¹⁷⁾ Taşköprülüzâde okuduğu kitapların çoğunu baştan sona tamamen okuduğunu, bazılarının da bazı konularını mütalaa ettiğini kaydetmektedir. Bir kısımlarını da yazarak okuduğunu belirtmiş olması ilgi çekicidir.⁽¹⁸⁾

Bu anlatılan öğretim tarzı İslâm dünyasındaki klâsik medrese öğretim metodunun şeklini bize göstermesi yanında, medreselerde bir konuya dâir kitabı baştan sona öğrendikten sonra, söz konusu ilim dalları ile ilgili diğer eserlerin de gözden geçirilmesinin daha sonraki safhalarda takip edilen bir yol olduğu da anlaşılmaktadır. Her öğrencinin bu yolu takip ettiği düşünülürse, bu öğrencilerin kitaba olan ihtiyacı ortaya çıkar. Böylece en azından her medrese de bir kitap bulunması gerekir. Kaldı ki her öğrenci bu kitaplara ihtiyaç duymaktadır. Şu halde Anadolu'da bulunan medreseler için ya

(17) Taşköprülüzâde İsâmü'd-din Ebu'l-Hayr Ahmed, eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye fi 'Ulemâ'i-d-Devleti'l-Osmâniye, (Neşre hazırlayan Ahmed Subhi Fırat) İst., 1985, 553-555; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ank., 1965, 40.

(18) eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye, 554.

ortak bir kütüphane kurulacaktır. Ya da öğrenciler ayrı ayrı bu kitaplara sahip olacaklardır.

Nitekim, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da Sahn ve Tetimme medreselerini yaptırdığı zaman orada talebelerin istifadeleri için bir de kütüphane yaptırmış ve buraya günde altı akçe ile bir hâfız-ı kütüb tayin etmiş ve bundan başka bu kütüphaneden müderris ve talebelerin âriyet olarak alacakları kitapların listesini tutmak üzere bir de kâtip görevlendirmişti. Yine bunun gibi 928 h./1521 m. de Çoban Mustafa Paşa tarafından Gebze'de yaptırılan câmî, imâret ve medresenin yanında iki kütüphane de vücuda getirerek, bu kütüphanede tefsir ve şerhleri olmak üzere 46 cilt ile 17 fetva; kelâm ve diğer konularda da 47 ve başka ilim dallarına âit kitaplarla beraber toplam 165 kitap vardı⁽¹⁹⁾. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat her medresenin kitaplıklarındaki kitapların en azından bu sayılara ulaştığını söylemek mümkün olabilir.

2 — Umumî Kütüphaneler veya Vakıf Kütüphaneleri

Medreselere âit olan kütüphanelerden başka hem medrese talebelerinin faydalanabilecekleri, hem de araştırma ve inceleme ile meşgul olanların tedkikleri için tesis edilmiş kütüphaneler vardır. Bunlar umumî kütüphaneler olarak mütâlea edilebilirler.

Büyük Selçuklu devletinin kuruluşundan beri meliklerin merkezi ve Sultan Sancar (1118-1157) in baş şehir olarak oturduğu Merv, devrin muazzam bir medeniyet ve kültür şehri haline gelmişti. Saraylar, köşkler, câmîler ve medreselerle dolu olan bu büyük kültür merkezinde birçok kütüphane vardı. 12000 cilt kitap bulunan ve beheri 200 dinar değerinde olan kütüphaneler mevcuttu. XIII. asrın başlarında eserlerini bu kütüphanelerde hazırladığını söyleyen Yâkut, şehirde Nizâmü'l-Mülk, Mustavfî Şerefü'l-Mülk, vezir Mecdü'l-Mülk, iki Sem'âni âilesine âit, Hatuniye, Kemâliyye, Amidiyye adlarını taşıyan on kütüphane bulunduğunu ve çoğundan rehinsiz kitap alınabildiğini kaydetmektedir⁽²⁰⁾. Türkistan ve Harizm kütüphaneleri de pek eski ve zengin idi. İbn Sîna, Buhara'da Sâmâni hükümdârının, kimsenin görmediği kitaplarla dolu bir kütüphanesinde incelemelerde bulunmuştu. Şahâbeddin Hayrakî'nin Ha-

(19) İ. Hakki Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 643.

(20) Mu'cemu'l-Büldân, Beyrut, 1977, V. 114; Osman Turan, Selçuklular Tarihi, 259.

rizm (Ürgenç) de, Şâfiî Câmii yanında, tesis ettiği kütüphanenin ise, eskiden olduğu gibi gelecekte de, benzerinin görülmeyeceği rivayet edilmektedir. Moğol istilası önünde kitapların ancak en kıymetlilerini götürebilen Şahabeddin ölünce onlar da zamanın kargaşalığında sokak takımı eline düşmüş ve mahvolmuştu. Hülâgu ile birlikte Bağdad ve Suriye seferlerinde bulunan Nasîruddin Tûsî, bu istilâlar esnasında, yağma edilen kitaplardan Merâğa'da büyük rasathanesi yanında büyük bir kütüphane meydana getirdi ki burada 400.000 cilt yazma eser toplanmıştı. Kirman Hükümdarı Mehmed, medrese, cami, zâviye ve kendisine türbe inşâ edip bir îmaret vücûda getirirken burada kurduğu kütüphane (Dâru'l-Kütüb)'ye her ilme âit 5000 kitap vakfeylemişti⁽²¹⁾.

Kervansaraylarda ilim ve kültürlü insanlar için kütüphane kurulması ve diğer yolcular için de satranç takımları bulundurulması devrin kültürü ve medeniyet anlayışı bakımından dikkate şayandır⁽²²⁾.

Genellikle câmi, medrese ve kütüphaneler bir arada yapılıyor, kitapçı çarşıları, sahhaflar (Sûku'l-Kütüb), kâğıt, kalem ve mürekkep satan dükkânlar (Sûku'l-Varrâkîn) da bunlara bitişik ve kültür merkezlerinde bulunuyorlardı. Esasen orta-çağ şehirleri cami, medrese, kütüphane, hamam, imaret gibi külliyeler etrafında teşekkül ediyordu. Anadolu Selçukluları da Büyük Selçuklu devletinin batıda teşekkür etmiş bir kolu olması bakımından da, gerek imar ve gerek kültür eserlerinde aynı geleneğin onlarda da devam ettiği görülmektedir.

Nitekim 566 h./1170 m.'de II. Kılıç Arslan tarafından yeniden kurulduğu bilinen Aksaray'da kendisine bir saray, askerlerine meskenler inşâ ederken şehirde câmiler, medreseler, ribat (zâviye)lar ve çarşılar yaptırmıştır⁽²³⁾. Bu müesseselerin, geleneğe uyularak bir külliye halinde yapılmış olduğunu, bu külliyelerde kütüphanelerin de bulunabileceğini söylemek hatâli olmasa gerektir. Zira, II. Kılıç Arslan'ın oğlu Süleyman-Şah zamanında yapılan 598h./1202 m. tarihli Altun-aba vakfiyesinde medreselerin kütüphaneleri ile bunların çalışma tarzları hakkında kayıtlar bulunduğunu Osman

(21) Osman Turan, Selçuklular Tarihi, 259-260.

(22) İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, XII, Kâhire, ?, 94; Osman Turan, Selçuklular Tarihi, 260.

(23) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 233.

Turan'ın neşrinden öğreniyoruz⁽²⁴⁾. Aynı geleneğin Sultan Alaeddin Keykûbâd (1220-1237)ın onsekiz yıllık saltanatı sırasında görüldüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira, Alâeddin Keykûbâd ilim, kültür ve sanat mensublarını himâyede meşhur olduğu gibi kendisi de yüksek bir kültüre sahip bulunuyordu. Bu bakımdan yaptırdığı eserler arasında medrese, zâviye, kervansaray, hastahane, köprü ve diğer hayır müesseseleri bulunduğu gibi⁽²⁵⁾ bu müesseselerin ilgili olanlarında da kitaplıkların tesis edilmiş olması son derece normal bir vâkıa olarak görülebilir. I. Alaeddin Keykûbad zamanında, 629 h./1231 m. yılında amcası Tuğrul Şah'ın kızı Melike-i Âdile adına Uluborlu'da inşa olunan büyük cami ve yanındaki kütüphane ile Kılıç Aslan ve Kargıralı medreseleri zamanımıza kadar gelmişlerdir⁽²⁶⁾.

Anadolu Selçukluları döneminde, Moğol istilasına karşı akıllıca bir siyaset takip ettiği için devrine adını yazdıran Vezir Mu'neddin Süleyman Pervane (1262-1277) nin himaye ettiği ilim adamları yanında, bu dönemde yapılan mimari eserlerin kütüphanesiz olmayacaklarını düşünmek yanlış olmasa gerekir⁽²⁷⁾. Bu dönemde büyük bilgin ve mutasavvıf Sadreddin Konevî (1210-1274)'nin Konya'da kurduğu 256 kitaplı kütüphane⁽²⁸⁾ günümüze kadar hizmeti görülen umuma âit kütüphanelerden biri olarak gösterilebilir.

“Anadolu Selçukluları Zamanında Kütüphâneler” başlıklı makalesinde Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver; “Anadolu Selçukluları zamanında umumî ve hususi kütüphâneleri yüze çıkarabildim”^(28/1) dedikten sonra; “bu yüz kadar kütüphâneye âit temellüklü ve bugün bütün devrin hususiyetleri ve güzellikleri ve orijinallikleri ile elde bulunan kitapların bize tam olmamakla beraber; her bir Anadolu Selçuklu Hükümdârının bir hususi kütüphanesi, bazı Anadolu Selçuklu Devlet adamlarının, emirlerin, âlimlerin, hekimlerin ve şeyhlerin, hattâ; selçukî, cami ve medrese ile hânkâhlarından bazılarının elimizde bulunan kitaplarıyla dolu kütüphâneleri bulunduğunu

(24) Altun-aba Vakfıyesi, neşreden: Osman Turan, Belleten XLII, Ank., 1947, 223-235.

(25) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 392.

(26) Osman Turan, a.g.e., 373, dipnot. 78.

(27) Osman Turan, a.g.e., 524-554.

(28) Besim Darkont, Konya maddesi, İslâm Ansiklopedisi, VI, 851; Mahmut Gündüz, a.g. makale, 181.

(28/1) Süheyl Ünver, Anadolu Selçukluları Zamanında Kütüphâneler, Atatürk Konferansları, II, (1964-1968), Ank., 1970, 5.

öğretiyor.”^(28/2) diyerek, yirmibeş yılda elden geçirdiği 50.000 yazma kitabı inceledikten sonra bu görüşe vardığını belirtiyor.

Bu ilgi çekici makalesinde merhum Prof. Ünver; Anadolu Selçuklu hükümdarı ve vezirleri ile Karamanoğulları kütüphaneleri yanında muhtelif hususi kütüphanelere âit temellük kayıtları bulunan, fakat günümüzde memleketimizin muhtelif kütüphanelerine dağılmış olan birçok yazma eserin kısmî listesini yapmayı denemiştir^(28/3). Bu kitapları gözden geçirirken gerek cilt, tezhip ve hat özelliklerini, gerekse devrinin kültürünü tanımanıza yardım edecek çok değerli vesikalar olduklarına dikkat çeken yazar, bu eserlerin bulunduğu kütüphanelerin daha da artabileceğini belirterek, bu incelemelerin devamını temenni etmektedir.

Beylikler devrinde hükümdar ve beyler kurdukları kütüphanelere ileride temas edileceği için burada Osmanlıların zamanındaki-
lere yer vermek istiyoruz. Küçük çapta da olsa umumî kütüphanelerden sayılabilecek olanların tesisi XV. yüzyıl ortalarından itibaren görüldüğü üzerinde durulabilir. Bu umumî kütüphanelerden biri Fatih Sultan Mehmed'in Eyyüp Câmii içinde ihdâs etmiş olduğu küçük bir kitaplık dolabı ile Timurtaş Paşazâde Umur Bey'in Bursa'da kendi camii yanındaki kütüphânesidir. Umur Bey'in kütüphânesine koyduğu kitapların isimleri Bursa'da Ulucami kütüphanesindeki **(Enfüsü'l-Cevâhir)** isimli kitabın baş tarafında yazılıdır; bu eser 831 h./1427 m.'de Umur Bey namına telif edilmiştir. Umur Bey adına “Müfredât-ı İbn Baytar tercümesi vardır; bu vakfiyenin kitapları arasında hadîse dâir Sahîh-i Buharî'den başkasının türkçe oluşu dikkat çekicidir.

864 h./1458 m. tarihinde Kutbüddin Çelebi isminde bir zat İstanbul'da umuma âit olmak üzere kitaplarını vakfetmiştir ki kitapları sonradan umumî kütüphâneye intikâl etmiştir. Hızır Bey oğlu Müftü Ahmed Paşa ile Gedik Ahmed Paşa'nın daha sonraları kurdukları kütüphaneleri de bu umumî kütüphâneler arasında zikretmek gerekir⁽²⁹⁾.

Fatih devrinde (1451-1481) İstanbul'da ve devletin diğer şehirlerinde kurulan kütüphâneler arasında Fatih Medreseleri ve Ca-

(28/2) Süheyl Ünver, aynı makale, 6.

(28/3) Süheyl Ünver, aynı makale, 8-21.

(29) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 643.

mii Kütüphanesi, koleksiyonunun zenginliği ve teşkilâtı itibarıyla dikkat çekicidir. Semaniye Medreselerinde kurulan bu kütüphâne üçyüz civârında kitap koleksiyonunu muhtevî idi. Daha sonra Fatih camiine nakledilen bu kitapların sayısı, Fatih'in sonradan yaptığı bağışlarla sekizyüzü aşmıştır. Bu kütüphanenin Kanunî Sultan Süleyman zamanında Semaniye müderrislerinden Hacı Hasan-zâde tarafından hazırlanan katalogunda; Fatih kütüphanesinin kuruluşu hakkında şu bilgiler verilmektedir :

"İlmî eserlerle ilgilenip onlara itina etmek, buldukları yeri araştırıp toplamaya gayret göstermek, onları kendi hallerine bırakıp yokolmaları için değil, okunup ihya edilmeleri için uğraşmak bize gerekli olmuştur. Bu gayret dîni ihya etmek olduğu için, sevabı çok ve mükâfâtı hesapsızdır. Böylesine güzel bir iş yapmak ve pekçok sevab elde etmek için her mü'minin sâlih amellere özenmesi icab eder. Bu işin ehemmiyetini kavrayan, zekî, anlayışlı, son derece akıllı ve saf bir gönüle sahip olanlardan biri de mes'ud ve şehid Sultan oğlu Sultan, Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han'dır... (Onun) şeriatı yaşatmak için hudutsuz bir gayreti vardı. Bu sebeple pek nefis nice eserleri, çeşitli ilimlere dâir nâdide kitapları çok az insana nasip olacak şekilde topladı ve onları İstanbul'da yaptırdığı câmiinin kütüphanesine koydu ve benzerini kimsenin duymadığı kendi eseri olan Semaniye medreseleri talebelerine vakfetti. Kıymetli işler yapan ve övgüye değer hususiyetleri olan Sultan'a bu güzel işinde tâbi olan hayır sâhibi ve iyi işler yapmak isteyen bazı kimseler de Kıyamet Gününde sevaba ortak olmak düşüncesiyle kitaplarını bu kütüphaneye koydular. Böylece kitapların sayısı çoğaldı ve halkın istifadesi arttı"⁽³⁰⁾.

İkinci Bâyezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanlarında da medreselerin müstemilâtından sayılan kütüphanelerin kurulması geleneğinin devam ettiğini ve ayrıca câmilerde, tekkelerde de kütüphaneler kurulduğunu görmekteyiz.

İstanbul'da bağımsız olarak umuma âit kurulan kütüphaneler arasında ilklerinden sayılan kütüphâne, Sadrâzam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1635-1676)'nın 1661'de kurduğu Köprülü Kütüphanesidir. Büyük bir devlet adamı ve komutan olduğu gibi, aynı za-

(30) Topkapı Sarayı Arşivi, D. 9559; İsmail E. Erünsal, Osmanlılar'da Kitap ve Kütüphane Geleneği, Lâle Dergisi Sayı: 3, Kasım 1985, 16.

manda bilgin bir zat olan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, babasının ilk kütüphâne kurma teşebbüsünü, sonradan geliştirmiş ve kendi kitaplarını buraya vakfetmiştir. Köprülüler âilesinin vakfı olan bu kütüphâne, İstanbul'da Divan yolu'ndaki zarif binasında değerli kitap koleksiyonlarıyla günümüzde bile umuma hizmet vermektedir⁽³¹⁾.

3. Hükümdar ve Şahıs Kütüphaneleri

Kütüphanelerin, şahısların bizzat kendilerine mahsus olmaları kadar tabii bir durum yadırganamaz. Zira ilimle, okuma ve araştırma ile meşgul olanların elleri altında eser bulundurmada, ya da daha önce yazılmış bilgileri bilmeksizin yeni eserler vücuda getirmeleri düşünülemez. Bu bakımdan adı tarihe geçmiş her âlimin kendine mahsus bir kütüphaneye, en azından bir dolap kitaba sahip olduğu akla uygun gelmektedir.

Anadolu'ya gelen bilginler arasında en erken dönemlerden itibaren adı bilinen din âlimleri bulunmaktadır. 1108'de Abbasi halifesine elçi olarak gönderilen Herat fakihinden⁽³²⁾ önce, 475/1082'de Tarsus'u fetheden Süleyman Şah'ın, Trablus' Şam'ın hakimi kadı İbn Ammar'a elçi gönderip kendisinden bu yeni fethedilen şehirler için kadı ve hatip talep ettiğine dâir⁽³³⁾ rivayetlerin bulunuşu daha bu tarihlerde devlet adamlarıyla ilim adamlarının münâsebetlerinin varlığını bize gösteren tarihî olaylardır. Bu tarihlerden itibaren ilim adamlarının varlığı, daha sonra Anadolu'da tesis edilen huzur ve emniyeti duyarak buraya göç eden birçok bilgin şahsın gelirlerken yanlarında kitaplarıyla birlikte geldiklerini görmekteyiz. Yukarıda, Moğol istilasından kaçan âlimlerin kitaplarından bir kısmını da yanlarına aldıklarını görmüştük. Buna ek olarak meşhur âlim ve mutasavvıf Mevlâna Celâleddin'in babası Baha Veled, h. 605/m. 1208-1209 yılında Belh'ten geçederken üçyüz deve yükü kıymetli kitabın bulunduğu bir kervanda kırk müftünün varlığını⁽³⁴⁾ ha-

(31) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/2, 420; M. Tayyib Gökbilgin, Köprülüler, İ. A., VI, 903.

(32) Adı geçen Heratlı Fakih için bakınız: Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (Pre-Ottoman Turkey), Terc. Yıldız Moran, İst., 1979, I, 245, 247.

(33) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 64, 69.

(34) Ahmet Eflâkî, Menâkıbu l-Ârifin I (Terc. Tahsin Yazıcı), İst., 1973, 113/6; Metin, Ankara, 1976, I, 14/; Mevlâna'nın birgün babasının kütüphanesine girdiğini kaydeden rivayet için aynı eserin 110/5 paragrafa bakılmalıdır.

ber veren kayıtlar mübalağa da olsa, kitapların çokluğuna kinaye olduğunu göstermektedir.

Gelecek sayfalarda örneklerini vereceğimiz; Sultanlara eser sunan ilim adamlarının Anadolu'ya yerleşmiş yazarlarla, bunların arasında görülmeye başlanan yerli yazarlar olduklarını belirtmek gerekir. XII. yüzyıl Anadolu'sundaki müslüman şehir merkezlerinde aydın bir çevrenin varlığını ve halk üzerinde büyük tesirleri olduğunu anladığımız bu kişilerin bilgilerini okudukları kitaplardan aldıklarına şüphe yoktur⁽³⁵⁾. Bu sebeple de XI ve XII. yüzyılda Anadolu'da yerleşmiş âlimlerin kütüphanelerinin varlığından bahsedildiği gibi, daha sonraki dönemlerde özellikle beylik ve sultanlık yapanlar arasında kütüphâne kurmuş olanlardan burada birkaçının adını anmakla yetineceğiz.

XIV. Yüzyılın son yarısında, siyasî alanda olduğu gibi ilmi eserleri ve türkçe, arapça, farsça şiirleriyle büyük şöhret sahibi olan Kâdı Burhaneddin Ahmed (V. 800/1398), muharebeden el çektiği kış gecelerinde *اكسير السعادت في اسرار العبادات* adlı eserini yazmış ve

Sa'düdin Taftazânî'nin Usul-i Fıkıh'tan *تلويح* adlı eserini tenkit ile ona *ترجيع التوضيح* isimli bir telifiyle mukâbelede bulunmuştur. Bu büyük âlim hükümdarı, İslâm âlemi, Hanefi mezhebini yüksek fakihlerinden biri olarak kabul etmektedir. Burhaneddin'in güzel bir kütüphânesi olduğu ele geçen muhtelif eserlerin başlıklarından veya bu eserlerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır⁽³⁶⁾.

Aynı asırda Amasya Beyi Hacı Şadgeldi Paşa (V. 783/1381) ile oğlu Emir Ahmed'in kütüphâneleri⁽³⁷⁾, Kastamonu beyi Candaroğlu İsmail'in Kastamonu'da h. 858/m. 1454 tarihinde yaptırdığı câmi, medrese, imaret, türbe ve kütüphânesi⁽³⁸⁾ ile Saruhanoğullarından İshak Bey'in oğlu Hızırşah Bey (h. 813/m. 1410) de babası gibi zaviye ve cami yaptırdığı gibi müellifi meçhul olup üzerinde "Hızır bin İshak bin İlyas bin Saruhan" tuğrası bulunan *كتاب الشطرنج*

(35) Claude Cahen, a.g.e., 248.

(36) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ank., 1984, 217-218.

(37) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, 218.

(38) Aynı eser, 138, 221.

ın ya kendi adına yazıldığı ya da kütüphânesine âit olduğu⁽³⁹⁾ düşünülünce XIV. ve XV. yüzyıllarda kütüphâne tesis etme geleneğinin devam ettiğini söylememize imkân vermektedir. Aslında bey ve sultanlara âit örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak biz burada, Osmanlılar dönemine ait Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu kütüphânedeki bahsederek hükümdar kütüphâneleri için verilen örnekleri tamamlamış olacağız.

Fatih Sultan Mehmed'e ait kitapların bir kısmı şehzadelik zamanlarına ait ve Manisa'da toplanmış olanlar, diğerleri de saltanat devrine ait bulunanlardır. Bu kitaplar Manisa'dan Edirne'ye ve Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra (29 Mayıs 1453) da İstanbul'da Eski Saray'a daha sonra da Yeni Saraya (Topkapı Sarayı) nakletmiş olduğu kendi hususi kütüphânesine ait kitaplardır. Bu kitaplara basılan mühürlerde, şehzadelik dönemine ait olanlarda, "Mehmed bin Murad Han" şeklinde yazıldığı, saltanat dönemlerine ait olanlarda ise "Mehmed ibnü Murad Han el-Muzaffer dâimâ" ibaresinin yer aldığı⁽⁴⁰⁾ görülmektedir. Fâtih kütüphânesinde muhtelif ilim dallarına ait kitaplardan başka, kendisine ithaf edilmek üzere hazırlanmış orijinal yazma eserler de bulunmaktadır. Bunlar arasında yunanca ve latince olanları da vardır. Kristovolos'un tarihi bunlardan biridir. Bu kitapların cilt, tezhib ve yazılarına gösterilen itina ayrıca bir özellik arz etmektedir. Bu kitaplarla, 1575-1593 yıllarında Sultan III. Murad zamanında Dominico ilgilenmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Bu yazma eserlerden bazılarının son asırlarda yabancı devletlere hediye edildiği vâkidir. Bugün mevcut olanlar 1932 yılında Prof. Deissmann tarafından tedkik edilerek bir katalogu da neşredilmiştir. Bunlar arasında XII. asırdan başlamak üzere pek nâdir ve bazıları minyatürlü yazmalar, müteaddit incil nüshaları, riyaziyye ve coğrafya'ya ait çeşitli eserler yanında yazı, resim ve minyatür gibi pek zengin sanat eserlerinin de toplandığı görülmektedir⁽⁴¹⁾.

(39) Aynı eser, 223.

(40) Süheyl Ünver, Fatih Külliyesi ve İlim Hayatı, İst., 1946, 44.

(41) Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1970, 28-38; Tahsin Öz, Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II'ye Ait Eserler, Ank., 1953, 20. Bu eserlerden bazılarının bugün pek çok kütüphaneye dağıldığını görmekteyiz. Hatta Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bunlardan onbir tanesinin bulunduğu bilinmektedir (İsmail Baykal, Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesi ve Kitapları, Vakıflar Dengisi, IV, Ank., 1985, 79).

Fâtih vakfiyesi adıyla, Tahsin Öz tarafından, İstanbul Arkeoloji Enstitüsü yayınları arasında neşrolunan Arapça vakfiyede kütüphaneler bakımından dikkate değer bir taraf, kütüphânenin hâfız-ı kütübüne verilmiş olan görevin açıkça belirtilmiş olmasıdır. Kitaplar "yararlı ve kitapların adlarını bilen "hafız-ı kütüp tarafından müderrislerle öğrencilere nöbetleşe olarak ödünç verilecek ve maiyetinde bulunan bir kâtip de bütün kitapların adlarını bir deftere kaydettikten sonra, onları muhafaza ve hattâ bir kitabın yapraklarından birinin kaybolmamasına dikkat eyleyecektir, Vakfın nâzırı yahut kâimmakâmı her üç ayda bir kere kitapları teftiş etmeye mecbur tutulacaktır." (42)

Hükümdarların şahsi kütüphanelerinden başka, hemen her millette bulunan şahıslara ait hususi kütüphânelerin, sonradan umumî kütüphânelere vakıf olarak intikal etmek suretiyle hem bu kitapları derleyenlerin adlarını yaşatan, hem de okuyanların istifade etmelerini mümkün kılan müesseseler oldukları görülmektedir. Mesela, meşhur âlim Molla Fenârî (V. 834/1430-31) nin hususi kütüphânesinde on bin cilt kitabı bulunuyordu (43). Âlim ve şâir olan Şehzade Korkud (V. 1513)'un muazzam bir kütüphanesinin varlığından bahsedilir ki bir yerden başka bir yere taşınırken bu kitap yüklerini deve katarları götürürlerdi (44). II. Bayazid ve Sultan I. Selim devirleri âlimlerinden Amasyalı Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (V. 922/1516) mükerrerlerinden başka pek çoğu nâdir eser olmak üzere yedi bin ciltli bir kütüphâneye sahip bulunuyordu (45). XVI. yüzyılın şöhretli vezir-i azamlarından Rüstem Paşa (V. 968/1561)'nin de beş bin cilt kitabı bulunan bir kitaplığa sahip olduğunu tarihçi Mustafa 'Alî'den naklen Prof. Uzunçarşılı kaydetmektedir (46). XVI. asrın sosyal hayatı hakkında ilgi çekici bilgiler bulduğumuz 'Alî'nin "Kavâ'idü'l-Mecâlis"inde vakıf eserlerinden özellikle medreseler ile tekke bina ettirenlerin halk için kitaplık kurduklarını belirtmesi oldukça dikkat çekici bir durumdur (46/1).

Buraya kadar Anadolu'da vücut bulan bu kültür ortamında tesis olunan kütüphânelerden birkaçının nerelerde ve kimler tara-

(42) Adnan Adıvar, a.g.e., 39.

(43) eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, 25.

(44) İ. Hakki Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 644.

(45) eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, 294.

(46) İ. Hakki Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 644.

(46/1) Mustafa 'Alî, Kavâ'idü'l-Mecâlis, İst. Üni. Kütüphanesi Nu: 3543, v. 25b.

findan kurulduğunu belirterek örnekler vermeye çalıştık. Bu misallerde görüldüğü gibi Anadolu'da çok sayıda kitabın var olduğu anlaşılmaktadır. Daha matbaanın bilinmediği veya Anadolu'ya gelmediği bir dönemde bu kadar çok, binlerce kitabın burada nasıl toplandığı sorusunu cevaplayabilmek için, bu bölgedeki âlimlerin eserlerini nasıl, neden ve niçin yazdıklarını ve kendilerini teşvik edenlerin bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir. Ayrıca sadece müelliflerin değil, kendilerinden yıllarca önce kaleme alınmış yüzlerce eseri kopye eden müstensihlerin de bu konudaki katkılarını göstermek suretiyle, istinsah edilen veya tercüme edilerek bu bölgeye getirilen eserlerin Anadolu'daki günümüz kütüphanelerine kazandırdıkları önemi anlatmaya yardımcı olacağını zannediyoruz.

II. KİTAP VE KÜTÜPHANELER YÖNÜYLE HÜKÜMDAR VE ULEMA MÜNASEBETLERİ

1. Hükümdarların İlimi ve Âlimleri Himâyeleri

Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da ilim adamlarına karşı alâkanın başlangıçtan beri devam ettiğine daha yukarıdaki sayfalarımızda değinmiştik. Burada bu konuya birkaç misalle de olsa temas etmek suretiyle devlet adamlarının ilme bakışlarını ve kitaba olan alâkalarının ne derece fazla olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır sanırım.

Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman'ın babası Selçuklu hanedânından Kutalmış'ın "nücum ilmini" çok iyi bildiği gibi, "kavimler ilmini (beşeri coğrafya)" de bildiğini ve kendisinden sonra bu ilimleri oğullarına öğrettğini el-Kâmil yazarı haber vermektedir. Aynı haberde, Kutalmış'ın ilim erbabına yakınlık duyduğunu da yazmaktadır⁽⁴⁷⁾. Nitekim, Kutalmış oğlu Süleyman'ın yeni fethedilen yerlere kadılar istemesi⁽⁴⁸⁾ yanında oğlu I. Kılıç Arslan'ın da nücum ilmine alakasının devam ettiğini⁽⁴⁹⁾ görüyoruz. Kılıç Arslan'ın dîni ve felsefî mevzulara alakası yanında İslâm hukukunda geniş bir anlayışa sahip olduğu, ictihad müessesesini geliştirmek istediği görülüyor. Gerçekten huzurunda yaptır-

(47) İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1386/1966, X, 37.

(48) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 69.

(49) Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 232.

dığı dîni ve hukukî bir münakaşada Şa'rânî, İmâm-ı Âzam Ebu Hanife'nin bütün müctehidlerin isabet ettiklerini söylediğini ileri sürüyor; Alâeddin Kâşânî ise Ebu Hanife'nin müctehidlerin hata ve sevap işleyebilecekleri tezini müdafaa ediyordu. Kılıç Arslan ictihad müesseseni işleterek dîni-hukukî nasların yorumunu genişletmek maksadıyla birinci fikri benimsiyordu⁽⁵⁰⁾. Sultan Kılıç Arslan oğullarını ileri bir kültür ile yetiştirebilmiş ve bunların bir kısmı da şâir olmuştu⁽⁵¹⁾. II. Kılıç Arslan, diğer oğulları gibi, Gıyaseddin (1205-1211)'e atabegler ve muallimler tayin ederek onun iyi bir tahsil ve terbiye ile yetiştirilmesine ihtimam göstermişti⁽⁵²⁾. Sultan İzzeddin Keykâvus (1211-1220), babası ve diğer Selçuklu sultanları gibi, yüksek bir kültüre sahipti ve bizzat farsça şiir de yazardı. Âlim ve şâirleri çok himaye ederdi, ki bunların başında kendisinin yetişmesine çok emek vermiş bulunan ve meşhur Sadreddin Konevî'nin babası olan Şeyh Mecdeddin İshak bulunuyor; ona son derece hürmet gösteriyor; Halifeye elçi olarak bu mümtaz insanı gönderiyordu. Şâirleri himayesinden dolayı da Selçuklu Türkiyesi dışında da Sultana kasideler yazıyor ve gönderiliyor; o da bu şâirlere büyük ihsanlarda bulunuyordu⁽⁵³⁾.

Alâeddin Keykûbad (1220-1237) ilim, kültür ve sanat mensublarını himayeye düşkün ve kendisi de yüksek bir kültüre sahipti. Türkçe'den başka, arapça, farsça ve rumca da biliyor ve bu son iki dilde de konuşabiliyordu. Onun meclislerinde siyasetten başka ilim ve kültür meseleleri de tartışılabilirdi. Rivayete göre Malatya'da Süryani (Yakûbî) tabib İbn Keraya sultanın yakın dostu idi. Tıbbâ çok iyi bilgin olmadığı halde; hükümdarların hayatı, devrin şahısları hakkında bilgisi, güzel sohbetleri ve iyi rumcası sebebiyle Alâeddin Keykûbad onu yanından ayırmazdı. Sultan örnek İslâmlâm hükümdarları gibi tarih ve siyaset kitaplarına meraklıydı. Sultanın okuduğu kitaplar arasında; Nizâmü'l-mülk'ün "Siyâset-nâme"si, Gazâlî'nin "Kimyây-ı Saadet" ve "Kâbus-nâme"nin adlarını verebiliriz. Ermeni Vekâyinamecisi Sempad'ın, Sultan Alâeddin'in âlim ve nücum ilmine meraklı olduğunu yazdığını Prof. Osman Turan bildiriyor. Ayrıca sultanın ilim adamlarını himayede çok ileri gittiğini biliyoruz. Zira, o, Moğol istilası önünde kaçan

(50) Osman Turan, Aynı eser, 231.

(51) Osman Turan, Aynı eser, 234.

(52) Osman Turan, Aynı eser, 291.

(53) Osman Turan, Aynı eser, 320-21.

Türkistanlı, İranlı ve başka yerlerden gelen âlim, şâir ve sanatkârlara Türkiye'de bir sığınak ve himaye sahası açmakla memleketin kültürünü daha fazla artırma ve zenginleştirme imkânını temin etmiş oluyordu⁽⁵⁴⁾.

Böylece Sultanın Türkiye'yi bir emniyet ve medeniyet ülkesi haline getirmesi, Moğollar önünde kaçan türkmen göçebeleri gibi, ilim ve sanat sahiblerini de bu topraklara gelmeye cezbetmişti. Bunlar arasında, Horasan'dan kalkıp birçok memleketi dolaştıktan sonra, Sultan Alâeddin'in daveti ile Konya'da yerleşen Mevlânâ Celâleddin'in âilesinin Mevlevîliğin Türk kültür ve sanatında asırlarca süren büyük hizmetlere vesîle oldukları bilinmektedir. Zira, onların zâviyelerinin Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde birer kültür, medeniyet ve sanat ocağı olduğu görülmektedir. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'in Karaman'dan Konyaya getirilmesi, sultanla münasebetleri ve ölümünden sonra da onun ruhaniyetine bağlılığı hakkında Mevlevî kaynaklarında mevcut hikâyelerin bulunması, Keykûbad'ın âlimlere ve şeyhlere hürmetini gösteren rivayetler olarak kaydedilebilir⁽⁵⁵⁾. Devrin "Melikü's-Şu'ara"sı olan Kâni'i, Türkistan'dan gelerek, Alâeddin Keykûbad'ın himayesine sığınıp kendi rivayetine göre otuz ciltlik bir Selçuklu Şehnamesi yazarlardandır⁽⁵⁶⁾.

Selçuklularda ve Beylikler devrinde ilim adamlarından ve mutasavvıflardan vergi alınmayarak, kendilerine muâfiyet tanındığı görülmektedir. Meselâ meşhur mutasavvıf Şeyh Sadreddin Konevî ve dervişleriyle, Mevlânâ Celâleddin ve evlâdları gibi muhterem zevâttan vergi alınmaması bir muafiyetin var olduğunu bize göstermektedir. Aynı muafiyetin Karamanoğulları ile Osmanlılarda da devam ettiği bilinmektedir⁽⁵⁷⁾.

Anadolu'da teşekkül eden Beylikler döneminde, bir taraftan ilim adamlarını getirerek onları ihsan ve iltifatlarıyla teşvik eden, ilmî sohbet ve tartışmalara önem veren Anadolu beylerinin, diğer yandan da onların bilgilerinden faydalanıp talebe yetiştirmelerini

(54) Osman Turan, Aynı eser, 391-392; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 1980, 209.

(55) Eflâki, Menâkıbu'l-Ârifin, I, Metin 25-29, Ter. 122-123 vd.; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, 393.

(56) Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Bellekten, Ank., 1943, C. VII, S. 27, ss. 393-394; Claude Cahen, a.g.e., 253.

(57) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 148.

temin için, günümüze kadar gelebilen medrese, kütüphâne, imaret, kervansaray ve benzeri eserler tesisine önem verdikleri görülmektedir⁽⁵⁸⁾. Bunların tek tek sayılıp ilim adamlarıyla münasebetlerinin zikredilmesi sayfalar dolusu bilgi vermeyi gerektirir. Bu bakımdan Osmanlı beyliğinin ilk dönemlerinden birkaç misalle bu konuyu tamamlayalım.

Zengin Anadolu Selçuklu medeniyetinin vârisleri olarak, Osmanlı Beyliğinin ilk kurucuları olan Ertuğrul (V. 1281) ve Osman (1281-1326) Beyler bütün yönetim ve siyâset usullerine vâkıf birer Selçuklu taşra devlet adamı (Uç Beyi) idiler. Yerleşik hayatın içinde bulunan Osmanlı âilesini kısa zamanda, büyük bir devlet haline getiren güç, onların temsil ettiği ve sahib oldukları şehir hayatı ve yüksek kültürdür. Bununla birlikte, Osmanlı devletinin ilk devirlerinde ilim adamları ile idâre adamları, şâir, edip ve sanakârlar, daha çok diğer Anadolu Selçuklu beyliklerinden olan Karamanlı ve Germiyanlı idiler. Daha, Osman Bey zamanında Şeyh Edebâli, Dursun Fakih ve Molla Rüstem ile başlayan Karaman etkisi XVI. yüzyıla kadar sürmüştür⁽⁵⁹⁾. Bu mutasavvıf ve ilim adamları, beyler nezdinde itibar görmüşlerdir. Dursun Fakih'i Orhan Bey (1326-1359) İznik'te kurduğu Medresenin başına getirmiştir. İznik Osmanlı devletinin kuruluşu devirlerinde olmak üzere uzun müddet "bilginler yuvası" olmaya devam etmiştir⁽⁶⁰⁾.

Osmanlılardan önce Selçuklular devrinde, daha eski devirlerde gerek Türkistan, Horasan ve İran'da, gerek Anadolu'da ilim müesseseleri ile bu müesseseleri besleyen âlimlerin varlığını biliyoruz. Osmanlı devleti kurulduğu zaman Anadolu'daki bu müesseseler yalnız hocaları ve talebeliyle değil, aynı zamanda kitap telif ve istinsah geleneği ile birlikte yavaş yavaş bu yeni devlete geçmiştir. İznik'ten sonra Bursa, Edirne ve diğer Anadolu beyliklerine merkezlik etmiş

(58) İ. Hakki Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 211-223; Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey pek mükemmel bir idare ve askerlik teşkilatı vücûda getirdiği sırada memleketinde ilim ve fennin yayılmasına da çok ehemmiyet verdiğiinden her tarafta medrese, imaret ve sâire gibi hayır müesseseleriyle şehirleri ihya etmekte; İran, Irak ve Mâverâünnehr ile Türkistan'ın âlim şâir ve ediblerini davet ederek etrafında toplamaktaydı. Bunlara örnek olarak Ali Kuşçu için bakınız: İ. Hakki Uzunçarşılı, Anadolu Kitâbeleri, 225.

(59) Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ank., 1971, 98.

(60) Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 12.

Manisa, Amasya, Sivas, Konya, Tokat, Kayseri gibi şehirlerde ilmi faaliyetlerin devam ettiği medreselere yenileri ilâve olunmuştur. İstanbul'un Osmanlı devletinin başkenti olması üzerine, bu şehirde de büyük medreseler inşa edilmiştir. Bu medreseler arasında Fatih Sultan Mehmed (1450-1481) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından yaptırılan medreseler önemlidir⁽⁶¹⁾. Sultanların Osmanlılar devrinde de ilim damlarını himaye ettiklerini, onları ilme teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda kendilerine ihsanlarda bulduklarına dâir birçok örneği sıralamak mümkündür. Kanûnî'nin Şeyhul'İslâm Ebussuûd Efendi (V. 1574)'nin tefsîrini pâdişâha takdimi üzerine kendisine verilen hediyeler, sâdece müfessire takdimle kalmamış, eserin getirilmesi sırasında emeği geçen görevlilerin de yararlanmalarına vesile olmasına⁽⁶²⁾ kadar pek çok örnek görülebilir.

2. Telif ve İstinsah (Kopye) Edilen Kitapların Beylerle Sultanlara İthafı Meselesi

Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma kitapların tamamı hâlâ tesbit edilebilmiş değildir. Eğer bu yapılabile bu eserlerin hangi maksatla kaleme alındıkları veya istinsah edildikleri anlaşılabilir. Ancak, tasnifleri yapılabildiği kadarı ile bu kitapların bir kısmının bizzat müellifi tarafından yazıldığı, bir kısmının da istinsah edilmek suretiyle çoğaltıldığı görülecektir. Ayrıca, istinsah edilen eserlerin de bazılarının Anadolu dışında yazılan kitaplar olduğu, diğerlerinin ise duyulan ihtiyaçtan dolayı çoğaltılmak maksadıyla diğer nüshalarının istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara, geçmiş sayfalarda örneklerini gördüğümüz gibi, Anadolu'ya dışarıdan getirilenleri de ilave etmek suretiyle bugüne intikal eden kütüphanelerdeki kitapların yazılış ve geliş yollarını kısaca anlamış oluruz.

Kısa araştırmamızın bu bölümünde konunun daha açıklığa kavuşması bakımından Anadolu'da görülmeye başlayan telif ve istinsah geleneğinin en erken örneklerinden bazılarını kronolojik sıra ile vererek bu eserlerin yazılış sebeplerine de kısaca temas etmek istiyoruz.

(61) Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İst., 1984; Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1976.

(62) Gelibolulu Mustafa Âlî, Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis, Tıbbî basım, İst., 1956, 240-241; Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis" Adlı Eseri, Doktora Tezi, Erzurum, 1978, 285.

a) Anadolu Selçuklu Devri Eserleri

Fuat Köprülü "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde; Türklerin Anadolu'ya ilk gelişlerinde fetihler ve haçlılarla muhârebe halinde bulduklarından ilmî ve edebî, gelişmeye imkân bulamadıklarını bilerterek, hicrî VI./(m. XII) asrın son yarısından itibaren siyasi huzur ve sükun teessüs edince buna paralel olarak ilim ve edebiyatla meşgul olmaya başladıkları kanaatını ifâde etmektedir⁽⁶³⁾. Ahmed Ateş ise, II. Kılıç Arslan'a sunulan Hubayş (Huseyn) b. İbrahim et-Tiflîsî (V. 629/1231-1232)'nin "Kâmilu't-Ta'bîr"⁽⁶⁴⁾ adlı farsça eserini veya aynı müellifin "Kitâbu Vucûhi'l-Kur'ân"ının, 24 Safer 558/1 Şubat 1163'de telifi sebebiyle⁽⁶⁵⁾, Anadolu'da ilk telif edilen eserler olduğu görüşündedir. Mikâil Bayramda, İbnu'l-Kemal İlyas b. Ahmed'in "Keşfu'l-Akabe" adlı farsça risalesinin, Kayseri'de Dânişmend oğlu Melik Ahmed Gazi (964-498/1071-1105)'nin saltanatına rastıyan yıllarda onun adına ithaf edildiğini ileri sürerek, Anadolu'da telif edilen ilk eserin bu olabileceği görüşünü ortaya atmış bulunmaktadır⁽⁶⁶⁾. Her hâlükârda en erken tarih olarak görülen beşinci hicri asrın ikinci yarısında, yani Anadolu'da türk hakimiyetinin teessüs ettiği yıllarda ilmî faaliyetlerin de beraberce başladığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Bu faaliyetler cümlesinden olmak üzere telif eserlerin yazılmış olması gâyet normal karşılanmalıdır. Bu bakımdan Anadolu'da bu dönemden sonra kaleme alınan eserler ve müelliflerinden birkaçını örnek olarak sıralamak suretiyle bu dönemin bugün tesbit edilebilenlerle bile zengin bir kültür hayatına sahip olduğunu söyleyebilmemiz mümkün olacaktır.

1. Nizâmî-i Gencevî (takriben h. 535-597/1140-1200)'nin Mahzenü'l-Esrâr'ının Mengücek oğulları hânedânının en büyük ve en meşhur sîması olan ve altmış sene hükümdarlık eden Fahreddin Behramşah'a (565-622/1169-1225) ithaf etmesine karşılık, kendisine "500 dinar ile ester-i rahvan" ihsan ve hediye olarak verilmiştir⁽⁶⁷⁾.

(63) Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 1980, 208-209.

(64) Ahmed Ateş, Hicrî VI-VIII (XII-XIV). Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler, Türkiyat Mecmuası C. VII-VIII, İst., 1942, Cüz II, 97-98.

(65) Ahmed Ateş, Anadolu Kütüphanelerinde Mühim Yazmalar, Tarih Vesikaları, İst., 1955, I, 141-172; Mikâil Bayram, Anadolu'da Telif Edilen İlk Eser Keşfu'l-Akabe, Konya, 1981, 8.

(66) Mikâil Bayram, a.g.e., 8-12.

(67) Ahmed Ateş, Hicrî VI-VIII (XII-XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler, 102.

2. Hürpüt Emîri 'Imâdeddin Kara Arslan nâmına, "Kitabu'l-
elvahı'l-'Imâdiye' yi yazan Suhreverdi-i Maktûl'ün II. Kılıç Arslan'a
(551-588/1156-1193) bir kitap ithaf etmiş olduğu üzerinde durulmak-
tadır⁽⁶⁸⁾.

3. "Mürşidü'l-Küttab", "Ravzatu'l-Küttab ve "Berîdü's-Sa'âde"
adlı eserlerin müellifi olan Muhammed b. Gazî (V.h. 607/m. 1210-
1211?)'nin Ravzatu'l-Küttâbı'nı Rükneddin Süleyman Şah'a (593-600/
1196-7-1203-4) takdimden aldığı câize ve malların dokuz yıl sonra
mevcut bulunduğunu, Keykâvus b. Keyhusrev (601-607/1204-1211)
için yazdığı Beridü's-Sa'âde'sinden öğreniyoruz⁽⁶⁹⁾.

4. Üç sultana hizmet edip methiyeler yazan şâir Kâmi'î'nin "Ke-
lile ve Dimme"si ile otuz ciltlik bir Selçuklu Şehnamesi yazmış (h.
658/m.1260) olması dikkate değer bir husustur⁽⁷⁰⁾. "Mirsâdü'l-İbad"
müellifi Necmüddün Dâye (v. 654/1256) Mevlânâ ve Sadreddin Ko-
nevi ile görüşmüş ve eserini Sivas'ta bitirmiştir⁽⁷¹⁾.

XII-XIV (h. VI-VII) asırlarda Anadolu'da kaleme alınan farsça
eserler üzerine bir tedkik yayınlayan Ahmed Ateş, bu tedkikinde
kırka yakın eseri ve müellifini tesbit etmektedir⁽⁷²⁾. Aynı yüzyılın
Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları üzerinde ilk defa
durarak, kaynak değerlendirmesi yapan M. Fuad Köprülü de, bulu-
nan ve bulunamayanvekâyınâmelerden onunun müellifi ve eserini
tanıtmış⁽⁷³⁾, fetihnâmelerden ve kânunnâmelerden bahsederek⁽⁷⁴⁾;
Mümşeat mecmuaları, istifa kitapları, Evliya Menkıbeleri ile Dâniş-
mendnâme ve Saltuknâme gibi tarihî romanlardan söz ederek⁽⁷⁵⁾ ilmî
ve edebî eserlerle Mesnevi ve Divanları ele alıp⁽⁷⁶⁾ birçok kitabı ve
yazarını bize tanıtmaktadır. Tanıtılan bu kitapların pek çoğu bugün
muhtelif Kütüphanelere dağılmış orijinal eserler olarak mevcut bu-
lunmaktadır. Bu eserler, devrin siyasi tarihi bakımından olduğu ka-
dar; ilimler tarihi, iktisâdî, ictimâî, dînî ve kültür tarihi açısından

(68) Ahmed Ateş, Aynı makale, 103.

(69) Ahmed Ateş, Aynı makale, 104-105.

(70) Ahmed Ateş, Aynı makale, 111; M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları
Tarihinin Yerli Kaynakları, 393-395.

(71) Ahmed Ateş, Aynı makale, 110; M. Fuad Köprülü, a.g. makale, 447

(72) Ahmed Ateş, a.g. makale, 94-135.

(73) M. Fuad Köprülü, a.g. makale, 385-400.

(74) M. Fuad Köprülü, a.g. makale, 401-411.

(75) M. Fuad Köprülü, a.g. makale, 411-441.

(76) M. Fuad Köprülü, a.g. makale, 442-458.

da döneminin incelenmesi için kaynak niteliği arzeden mahiyette eserlerdir. Bunlara klasik İslâm ilimlerine dâir kaynakların da yaygın olduğunu ilave etmek gerekir. Zira bu eserler İslâm temel eğitiminde vazgeçilmez kitaplar kabul edilip okunagelmışlerdir. Buna misal olarak, Sadreddin Konevî'den, Nasıruddin Tûsî'den tahsil gören Kutbuddin Şirâzî (1236-1311) yi verebiliriz. Zira o, İbn Sînâ'nın "KÂNÜN" ve "ŞİFA"sı ile Zemahşerî'nin "KEŞŞAF"ını okutuyor; yılda otuz bin dirhem maaş alıyor ve çoğunu da talebelerine dağıtıyordu⁽⁷⁷⁾.

b) Anadolu Beylikleri Devri Eserleri

XII ve XIV (VII-VIII. hicri) yüzyıllarda Anadolu'da Türkiye Selçuklularının siyasî hakimiyetinin zayıflaması sonucu, uç bölgelerinde ve hudutlarda yerleşmiş olan boy ve aşiretlerin mahalli idareler kurdukları görülmektedir. Eski tabirle kendilerine "Tavâif-i Mülûk" denilen, Karaman, Germiyan, Eşref, Hâmid, Mentеше, Candar, Pervane ve daha sonra Osmanoğulları ile Aydın, Saruhan, Karasi, Ladik, Karahisar (Afyon), Ahiler, Dulgadir ve Ramazan-ogulları, Ladik, Kadı Burhaneddin Ahmed, İzmiroğulları ve Alâiye Beylikleri buldukları bölgelerde sadece siyasî hakimiyeti kurmakla kalmamış aynı zamanda fikrî, idarî ve iktisadi hayatı da tanzim etmek için tedbirler almışlardır⁽⁷⁸⁾. Her beyliğin başında bulunan idâreciler, siyasî güçleri yanında ilmî ve fikri faaliyetleri de teşvik etmek sûretiyle manevi otoriteyi tesis etmeye çalışmışlardır. Böylece her beyliğin çevresinde bir ilim muhiti oluşmuş ve bir âlimin kendi bölgesinde meşhur olup, komşu beyliklerden de birçok talebeyi bölgesine çekmeye imkan hazırlamıştır. Beylerin bir kısmının aynı zamanda bizzat kendileri de bu ilmî faaliyete iştirak etmek suretiyle kitapların nüshalarının çoğaltılmasına yani istinsahına veya yeni eserlerin kaleme alınarak kendi adlarına ithâfına da önem verdiklerini, müstensih ve müelliflere yaptıkları ihsan ve bağışlardan anlamaktayız.

Ondördüncü yüzyılda Anadolu'da her beyliğin himayesinde değerli ilim adamlarının bulunduğu görülmektedir. Bunların arasına bir beye gücenip bir diğerinin yanına giderek büyük saygıya maz-

(77) Osman Turan, Selçuklular Tarihi, 259.

(78) Halil Edhem, Duvel-i İslâmiye, 269-320; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, XI--XII.

har olanları da vardır. Mesela Osmanlı beyine gücenip Karamanoğlunun yanına giden Molla Fenâri (751 h./1350 m. - h. 834/m. 1431) bunlardan biri olarak gösterilebilir. Karamanoğlu, günde bin akçe ve talebesine beşyüz akçe tahsis etmiştir. Daha sonra Osmanlı Sultanı II. Murad, Karaman beyinden Fenâri'yi göndermesini istemiştir, o da eski görevine dönmüştür. Anadolu beylerinin bu hareketleri, âlim ve mütefekkilere verdikleri ehemmiyeti göstermektedir. Böylece Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde tıp, heyet (artronomi), riya-ziye, edebiyat, tarih, tasavvuf ve diğer İslâmî ilimlere dâir eserler yazan âlim, ârif, edib ve şâirler hemen dâima bulunmuştur⁽⁸⁰⁾.

Bu devirde yazılmış eserlere dâir birkaç örnek verdikten sonra İ. Hakki Uzunçarşılı'nın "Anadolu Beylikleri"nde çeşitli ilim dallarına göre XIII-XV. asırlarda yazılmış eserleri gösteren cedvelden örnekler vermekle yetinmek istiyoruz. Zira, binlerce kitap ismini sıalamak konumuzun dağılmasına, sadedden uzaklaşmaya sebep olur.

1. Tıp dalında yazılmış eserlerden en önemlisi olarak kaydedilebilecek olanı "Müntehâb-ı Şifâ-i Tıp (Hulâsatü't-Tıp)"dır. 1389 yılında Gerede kalesi civarındaki Argıt (Arıt) dağında bulunan otların tıbbî özelliklerine dâir olan bu eserin yazarı İshak b. Murad'tır⁽⁸¹⁾. Burada, Ali b. Abbas b. el-Mecusî (V. 384/994)'nin özel doktoru olduğu Büveyhî hükümdarlarından Alâuddevle'ye ithaf ederek yazdığı meşhur "Kâmilü's-Sınâ'atü't-Tıbbiye" adlı eserin Bergama kadısı (?) tarafından XIV. yüzyılda türkçeye çevrildiğini de kaydetmek gerekir⁽⁸²⁾. 1380'de Aydınolu İsâ Bey adına "Şifâ'u'l-Eskâm" isimli kitabın yazarı Hazı Paşa'nın bir de "Müntehâb-ı Şifâ"sı vardır⁽⁸³⁾. Şâir ve âlim Germiyanlı Ahmedî'nin tıbbâ dâir kaleme aldığı "Tervihu'l-Ervâh" isimli manzum ererini Yıldırım Bayezid'e ithaf ettiğini görüyoruz⁽⁸⁴⁾.

2. Astronomiye dâir Allâme Şirazlı Mahmud tarafından Kastamonu Beyi Hüsâmeddin Çoban'ın oğlu Muzafferüddin Yavlak

(79) eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye, 26. Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin'in hiyakesinde anlatıldığına göre Anadolu'nun bir çok yerini dolaşan Şeyh, Mısır, İran ve Rumeli'ye seyahatlarda bulunmuştur. Bak. eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye, 50-52.

(80) İ. Hakki Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 211-212.

(81) Adnan Adıvar, a.g.e., 16; İ. Hakki Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 212.

(82) Adnan Adıvar, a.g.e., 17.

(83) Adnan Adıvar, a.g.e., 17; Hikmet Akın, Aydınoluğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, İst., 1946, 232.

(84) İ. Hakki Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 212.

Arslan (öl. 1292)'a ithaf edilen "İhtiyârâtü'l-Muzafferî"yi zikretmekte fayda vardır⁽⁸⁵⁾.

3. Eşrefoğullarından Mübârizüddin Mehmed b. Süleyman namına Şemseddin Mehmed Tüsteri tarafından felsefî mahiyette yazılan "el-Füsûlü'l-Eşrefiye" adlı eserin, h. 710/m. 1310'da Konya'da istinsahı yapılan nüshanın Ayasofya Kütüphanesinde 2445 no. da kayıtlı olduğunu Prof. Uzunçarşılı haber vermektedir⁽⁸⁶⁾.

Onüçüncü asırdan Onbeşinci asır ortalarına kadar Anadolu'da gerek hükümdar ve beylerin nâmlarına ve gerek müstakil olarak telif ve tercüme suretiyle meydana konmuş olan eserlerden bugün elimize geçmiş olanlarının muhtelif ilim ve fenlere göre bir cedvel denemesi yapmış olan Uzunçarşılı'nın cedvelinden⁽⁸⁷⁾ bir kaç örnek:

TEFSİR

Cevâhirü'l-'esdaf (Müfessiri meçhul)..
Takşirü't-tefsir (Karamanlı Hamza)...
Fatiha tefsiri (Molla Fenari) bu tefsir dolayısıyla..

FUKİH - HUKUK

El-mesailü'l-'mensure (Hacı Şad geldi paşa)
Kitabü'd-Dürer'ül-Mensure (İzzeddin Ahmed)
Tercihu't-'Tavzih (Kadı Burhaneddin)

TASAVVUF (Manzum ve Mensur)

Hadîkâtü'l-'Maarif (Şücaüddin Kirmâni)
İksirü's-'Seâdât (Kadı Burhaneddin Ahmed)
Mahzenü'l-'Esrar (Nizamüddin Gencevî)
Mirsai'l-'Ebad (Necmüddin Ebûbekir Dâye)
Mîyarü'l-'Eşrar ve-l'ahyar (Haliloğlu Yûnus)

TARİH ve MENÂKİB

Bedi'u'z-'Zaman fî kıssatı Hay ibni Yakzan
(Fazlullah bin Ruzbehan)
İşraku't-Tavarih (Kara Yakub)
Enisu'l-Kulûb (Burhaneddin Anevi)
Menâkıbü'l-'Ârifin (Ahmed Eflaki)

(85) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 212.

(86) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Aynı eser, 213.

(87) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Kitâbeleri, 259-262.

TIB ve HIFZUSSİHHA

Hulâsatü't-tıb (İshak bin Murad)
Miftahü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürur (Halil oğlu Mümin)
Teshil (Hacı Paşa)
Şifâü'l-eskem fî Devâi'l-âlâm (Hacı Paşa)

MEVİZA - AHLÂK ve SİYASET

Kıstâsü'l-Adâle (Mahmud oğlu Hatib Mehmed)

LİSAN - ŞİİR ve EDEBİYAT

Nüzhetü'l-Küttab (Abdül 'mümin oğlu Hasan)
Ravzatü'l-Küttab (Sadri Mütetabbib)
Varaka ve Gülşah (Mevlevî Yusuf)
Şerh-i Kâfiye

FENNİ ESERLER

Nihayetü'l-İdrak fi Dirayeti'l-eflak (Allame-i Şirazi)

LÛGAT

Mecmûu'l-Lûgat (Şinasi ve Cafer)

KELÂM ve FELSEFE

Fevâid (Ahmed bin Yusuf)
El-Füsûlül-Eşrefiyye

c) Osmanlılar Devri Eserleri

Eser toplama, yazdırma ve yazılan eserlerin müelliflerine ih-sanlarla taltîf etme geleneğinin Osmanlılarda da devam ettiğini söylemek eldeki eserlerin incelenmesi sayesinde, rahatlıkla mümkün olabilir. Bu konuda, sadece Taşköprülü-zâde (V. h. 968/m. 1561) nin "eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniye"^(87/1) adlı eseri incelenince bile görülecektir ki, müellifin kendi devrine kadar tesbit ettiği Osmanlı Ulemâsının sayısı beşyüzü geçmektedir. Bu âlimlerin bir kısmının ilim tahsili için kendi ülkelerinin dışına gittikleri görüldüğü gibi⁽⁸⁸⁾ Anadolu'da Bursa, Konya, Kastamonu, Kü-tahya ve Manisa gibi muhtelif şehirlerdeki medreselerde ve özellikle Edirne ile İstanbul'un fethinden sonra da İstanbul gibi merkezlerde ilim tahsilinde buldukları kaydedilmektedir. Bu âlimlerin hayat

(88) eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniye'de pekçok âlimin hayat hikayesinde ilim tahsili için Kahire'ye yani Mısır'a ya da Herat gibi Acem şehirlerine gittikleri belirtilmiştir. Bk. 48,84, 181 v.d.

hikayeleri anlatılırken eserlerine de yer verilmiş bulunmaktadır. Bunların sadece telif ettikleri⁽⁸⁹⁾ değil, aynı zamanda başka kitapları da istinsah ettiklerine dair dikkate şâyan bilgiler veren Taşköprülüzâde, Molla Hüsrev (V. h. 885/m. 1480) le ilgili olarak : “... öğretim işleriyle meşgul olduğu gibi, hergün kendinden önce yazılmış kitaplardan iki varağı da istinsah ederek yazıyordu. Yazısı güzeldi ve ölümünden sonra kendi el yazısıyla çok sayıda kitap bıraktı. Seyyid Şerif’in el-Mevâkif’inin şerhinden kendi yazısı ile iki nüshası bulundu ve bu ülkenin âlimlerinden bazıları onları altı bin dirheme satın aldılar.”⁽⁹⁰⁾ demektedir. Müellifimizin verdiği bilgiler arasında kitapların muhafazasına gösterilen itinayı haber veren ilgi çekici şu rivayetde yer almaktadır: “Sultan Mehmed Han (Fâtih) birgün âlimlerden, kitaplarının bulunduğu yere güvenilen birini istedi. Molla Lütfi (V.h. 900/m. 1494) bu göreve getirildi”⁽⁹¹⁾. Eser veren veya ilimle meşgul olanların hemen hepsinin ya kadı, ya da müderris olarak görevlendirildiklerini Taşköprülüzâde’nin verdiği bilgilerden anlamaktayız. Bu bilgiler, bize ilim adamına olduğu kadar, kitaba da saygı gösterildiğini açıkça bildirmektedir. Taşköprülüzâde’nin “Miftâhu’s-Sa’âde ve Misbâhu’s-Siyâde”⁽⁹²⁾ si ilim ve fen konuları ile bu sahalarda eser verenleri bildirmektedir. Bu eser, konusunun en güzel ve en derli toplularındandır. Oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından “Mevzûatu’l-Ulûm” adıyla türkçeye tercüme edilmiş ve I. Ahmed’e takdim olunmuştur.

Nitekim, kitap yazmak için “İlim Çin’de olsa bile, oradan gidiniz, alınız”⁽⁹³⁾ prensibi gereğince, bir kitabı yazmak için Mısır’a kadar giderek onu yazıp gelen Hasan Çelebi el-Muhaşşi (V.h. 886/

(89) Telif ettikleri eserlere dâir hemen her şahsın hayatı anlatılırken bilgi verilmektedir. Bk. 115, 119, 206, 553-555’de de bizzat Taşköprülüzâde’nin kitap istinsah ettiğini öğrenmekteyiz.

(90) eş-Şakâiku’n-Nu’mâniye, 118.

وكان مع ماله من اشغال القضاء وللتدريس يكتب كل يوم ورقتين من كتب السلف وكاله خط حسن وخلف بعد موته كتاباً كثيرة بخطه. ووجد فيها نسختان بخطه من شرح المواقف للسيد الشريف. واشتراهما بعض من علماء هذه البلاد بستة آلاف درهم.

(91) eş-Şakâiku’n-Numâniye, 174.

(92) Keşfu’z-Zunûn, II, 1762.

(93) İsmail Muhammed b. Aclûni, Keşfu’l-Hafâ, I, Kahire, ?, 154.

1481)'nin Fâtih Sultan II. Mehmed ile arasında geçen şu rivayeti konumuz bakımından da ilgi çekicidir : "Hasan Çelebi, Sultan Mehmed Han'a gelerek; Mısır'da duyduğum Mağrib'li bir zâtâ âit Nahv'e dair olan "Muğni'l-Lebib" adlı kitabı okumak için Mısır'a gitmek istiyorum" dedi. Bu kitabı Sultan da tanıyordu ve ona izin verdi.... Sonra, O Mısır'a gitti ve "Muğni'l-Lebib" in tamamını yazdı ve bunu Mağrib'li üstadın okudu ve mukâbele etti. Mağribli Üstad, kitabın sonuna da kendi eliyle icâzet verdiğini yazdı. Ayrıca, Hasan Çelebi, Sahîh-i Buhârî'yi de okuyarak, hadis rivayetinde de icazet alarak, hac vazifesini de yapıp İstanbul'a dönmüştür. "Muğni'l-Lebib" adlı kitabı Sultan Mehmed Han'a takdim edip Sultanın gönlünü almış, hattâ, bu davranışı sebebiyle İznik Medresesine müderris olarak görevlendirilmiştir⁽⁹⁴⁾.

Söz Fâtih'den açılmışken, yukarıda da bahsettiğimiz Fâtih'in kurduğu kütüphânedeki birkaç kitap üzerinde durmak istiyorum : Bugün Fâtih'in Kütüphanesinde aslı, Ayasofya kütüphanesinde de kendi emriyle yapılan tercümesi bulunan Batlamyus'un coğrafyası, padişahın emriyle tercüme edilmiş eserlerdendir⁽⁹⁵⁾. Yine Batlamyus'un, astronomi ile ilgili eseri "Elmacesti" yanında, İskenderiyeli Theon ve Dappos taraflarından yapılan açıklamalarıyla Bizans Proclus'un açıklaması ve Johannes Philopones'in usturlab kullanma usûlüne dair eseri, Geminos'un astronomiye, Apolanyos'un "Konika" adında konilere dair eseriyle Serenos'un yine matematiğe dair eserinin şimdi kütüphanede mevcut olduğunu, Deissmann'dan yararlanarak Prof. Adıvar kaydetmektedir⁽⁹⁶⁾. Bu kitaplardan bir kısmı İstanbul'un fethinden sonra toplanmış olması muhtemeldir. Bu tarihî yazmalar arasında, Fâtih'in sarayında kâtibi gibi yaşayan İmroz adalı Kritovolos'un Fâtih'in hayatı üzerine yazdığı rumca tarihi —dünyadaki tek nüsha olan— ile Karolidi Efendinin çevirdiği türkçe tercümesi, bize sarayda yabancı dil bilen tercümanların kullanıldığını da göstermektedir⁽⁹⁷⁾. Hatta Fâtih'in ilmi himaye konusundaki ünü o kadar yayılmıştır ki, Floransalı Francesco Berlinghieri'nin Batlamyus coğrafyasına yaptığı italyanca manzum tercümeyi önce Fâtih'e, onun ölümü üzerine oğlu, II. Bâyezid'e ithaf ederek göndermesi oldukça dikkat çekicidir⁽⁹⁸⁾.

(94) eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye, 185-186.

(95) Adnan Adıvar, a.g.e., 27-30.

(96) Adnan Adıvar. a.g.e., 30.

(97) Adnan Adıvar, a.g.e., 26.

(98) Adnan Adıvar, a.g.e., 31.

Aslında Fâtih'in İslâm dinine âit konular dışında, gerek hris-tiyanlığa, gerekse felsefî konulara dair eserlerle de meşgul olmuş ve matematik, fizik ve tıbla ilgili eserleri söz konusu kütüphanesinde toplamış olduğunu kaydetmiştik. Fâtih'in kütüphanesindeki eserler üzerine çalışan Deissmann, bu kütüphane hakkındaki şu görüşlerini açıkça söylemekten kendini alamamıştır : "Nihayet bu saray kütüp-hanesini, dünya tarihinde bir dönüm noktası yarattıktan sonra, Do-ğu ve Batının kapısında durarak, bu iki âlemin kültürünü kendinde toplayan laik bir insanın mirası gibi saymak lâzımdır"⁽⁹⁹⁾.

İslâm kültür tarihinde muhtelif ilimlere, muhtelif telif ve mü-elliflere dâir bilgi veren ilk kitap olarak kabul edilen İbnü'n-Nedim'in h. 377/m. 987 tarihinde telif ettiği "Fihristü'l-Kütüb" adlı kitabının benzeri ve bu geleneğin Osmanlılarda da devam ettiğini gösteren eserler vardır :

Osmanlılardan Abdurrahman Bestâmî (V.h. 858/m. 1454) yüz ilmi ihtiva eden bir "Mevzûatü'l-Ulûm" yazmıştır. Yine Osmanlılar-dan adı daha önce geçen Fâtih'in "hâzin-i kütüb"lüğünü yapan Molla Lutfi (V.h. 900/m. 1494)'nin de Sultan II. Bayezid'a ithafen yazmış olduğu "el-Metâlibü'l-İlahiye" adlı eseri de aynı cins eserlerdendir. Muhammed Emin b. Sadrüddin-i Şirvânî de (V.h. 1036/m. 1626) Os-manlı Sultanı I. Ahmed'e ithaf ettiği el-Fevâidü'l-Hâkâniye'sinde mevzûatü'l-ulum'u işlemiştir. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Os-manlılardan Taşköprülü-zâde'nin (V.h. 968/m. 1560) beşyüz kadar ilmi ve bu ilimlere dâir kaleme alınan eserleri ve bunların müellif-lerini ihtiva eden "Miftâhu's-Sa'âde"si de konusunun en gelişmiş örneklerinden biri olduğuna işaret etmiştir⁽¹⁰⁰⁾. İşte bu geleneğin eserlerinden biri de Kâtip Çelebî (Hacı Halife)nin "Keşfü'z-Zûnun 'An Esâmi'ul-Kütüb ve'l-Fünûn" adlı eseridir. Kâtip Çelebi sadra-zamlardan Yassı Taban Mehmed Paşa (sadâreti : 1632-1637) ile Bağdat seferinden (1635-1636) dönerken kaldığı Haleb'de; "şehrin sahhaf dükkânlarının kitapları görülüp, Allah'ın izniyle bu kitapla-rın adları yazılmaya başlandı"⁽¹⁰¹⁾ diyerek tesbit ettiği ve satın alınan kitapları daha sonra da okuduğunu da belirtmektedir. Böy-lece hazırlığına başladığını öğrendiğimiz "Keşfü'z-Zûnûn" da, ki-

(99) Adnan Adıvar, a.g.e., 37.

(100) Şerafeddin Yaltkaya, Keşfu'z-Zunûn, Türkçe Mukaddime, 8-9.

(101) Kâtip Çelebi, Mîzânu'l-Hak fî İhtiyaru'l-Ahakk, (Hazırlayan: Orhan Şâ-ik Gökyay) İst., 1972, 113.

tapların alfabetik harf sırasına göre düzenlenerek, müelliflerinin ve fat tarihleri, eserlerin telif tarihleri, bâbları ve fasılları ile başlanğıları gösterilmiş bulunmaktadır. Bu düzenleme ilk olarak Kâtip Çelebi tarafından yapılmıştır. Eserde onbeş bine yakın kitap ve risale adı sayılmış ve onbin kadar da müellif ve şârih'den bahsedilmiştir. Üçyüz'den fazla ilmin konuları bildirilmiştir⁽¹⁰²⁾. Bu çok şöhretli eserin daha fazla üzerinde durmak yerine, XVII. yüzyıl Osmanlı kültürünün kitap ve sahip olunan kütüphane bakımından ne kadar zengin olduğunu söylemenin yanında, özellikle İstanbul'daki ve Türkiye'nin diğer şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan eserlerin tamamının incelenerek, yazarların, istinsah edenlerin ve vakf yoluyla bunları bırakanların tesbit edilmesinin gerektiğini de belirtmek icâb eder. Zira, yalnız Anadolu'da telif olunmuş eserlerin değil, aynı zamanda, burada istinsah yapılmış olanlarla, bunları kopye eden kimselerin, kopye ettikleri tarih ve yerlerini bildirdikleri oranda bir listesini yapmak mümkün olabilse; bu eserlerin çoğunun, Orta Asya kökenli oldukları, ya da Irak, Suriye ve Mısır'da istinsah yoluyla veya satın alınmak suretiyle kazanılmış oldukları görülecektir⁽¹⁰³⁾.

SONUÇ

İlimler tarihi alanındaki araştırmaları ile ün kazanan Prof. Dr. Aydın Sayılı'yı; "Türkler, İslâm dünyasında ilk kitap dostları ve kitaplık kurucuları arasında yer almış görünmektedir"⁽¹⁰⁴⁾ tarzındaki kanaatine götüren faaliyetlerden bir kısmını, buraya kadar özetle ele almaya çalıştık. Bu araştırmamızda, Türkiye'nin her yerine dağılmış bulunan kütüphanelerin kuruluşunda rol oynayan sebepler üzerinde dururken V-XI/XI-XVII. yüzyıllarda Anadolu'da devamlılık arzeden bu faaliyetler sonucunda ortaya çıkan manzarayı, kronolojik olarak ortaya koymaya gayret ettik. Bunun sonucunda da, medreselerle diğer vakıf kütüphanelerinin günümüz umumî kütüphanelerine dönüştüklerini ve şahıs kütüphanelerinin en erken devirlerden bu yana yaygınlaşarak devam etmekte olduklarını gördük.

(102) Şerafettin Yaltkaya, Keşfu'z-Zunûn Mukaddimesi, 9.

(103) Claude Cahen, a.g.e., 249-250.

(104) Aydın Sayılı, Contributions to Scientific Work in Islam, Türk Tarih Kurumu, Belleten XLII, 172 (Ekim - 1979), 717-718.

1071 tarihinden sonra Anadolu'da kurulan huzur ve sükun ortamının Anadolu'ya cezbediği türkmenler, Anadolu Selçukluları ile diğer Türk beylikleri ve Osmanlıların güttükleri politika sayesinde bütün Anadolu ve Rumeli'ye yerleştirilmişlerdi. Moğol istilâsı sebebiyle Herat, Buhara, Semerkant gibi Horasan ve Mâverâünnehr'in önemli şehirlerinde ayrılarak Anadolu'ya sığınan birçok âlim, şâir, edib, şeyh ve mutasavvıfın, geldikleri bu yeni vatani benimsemeleri sonucunda oluşan kültür ortamında, tabiatıyla yeni yeni müesseseler kurmalarına ve eserler vermelerine imkân bulmuşlardır.

Bilindiği gibi Anadolu Selçuklularının zayıflayan merkezi otoritesinin yerini alan ve Anadolu'nun her tarafına yayılan mahallî beyliklerin himaye ettikleri âlimlerle çevrelerinde oluşan ilmî muhit başta âlim hükümdarlarla hem bir ilmi tartışma ortamının doğmasına yol açmış, hem de mütefekkir ilim adamlarının yeni yeni eserler yazmalarına imkan hazırlamıştır.

Hükümdarlar, ister bey olsun, ister sultan, bu mahallî yöneticiler, siyasi hakimiyetlerine paralel olarak, ilmî ve fikri faaliyetlere bizzat iştirak etmekle kalmamış, ilim adamı ve mutasavvıf şeyhlerle sanatkârları himayelerine almak suretiyle de mânevî otoritelerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu sebeple, cami, medrese, tekke, imâret, han, hamam ve dâru's-şifâ gibi vakıf eserleri kurmak suretiyle, buralarda vücuda getirilen kütüphânelerde de kitapların çoğalmasına yardımcı olmuşlardır.

Hattâ açık ve seçik olarak görüldüğü gibi göç eden ilim adamları, yanlarında getirdikleri eşyaları arasında yüklerle yüzlerce kitabı beraberlerinde getirmiş olmaları bu kurulan kütüphânelerin zenginleşmelerinde çok önemli bir unsur olmuştur denebilir.

Gerek bu gelen kitaplarla, gerek telif ve istinsah yoluyla sayıları günden güne artan kitapların korunabilmeleri için de hem saraylarda, hem de câmi, medrese ve tekkelerde kitaplıkların tesis edilmiş olduğu görülmektedir. İslâm dünyasının eski ilim merkezlerinde olduğu gibi Mısır'dan da ihtiyaç duyulan eserlerin istinsahlarının gerçekleştirilmiş olması Anadolu'daki kütüphânelere kitap temin etmenin önemli bir yolu olduğu söylenebilir. Bu faaliyet Anadolu'da oluşan yeni ilim merkezlerinin sayısını artırmakla kalmamış, aynı zamanda iktisadî bir faaliyet sahası da açmıştır. Sahhaf dükkânları ile kâğıt ve mürekkep satan çarşılar bu faaliyetin sonucunda ortaya çıkmıştır.

İstinsah usûlüne gösterilen itinâ, hem güzel yazı yazmak gibi bir sanatın yaygınlaşmasını, hem de bir çok eserin çoğaltılmasını sağlamıştır. Kütüphane personelinin kitaptan anlayan ve onları koruyan insanlardan seçilmiş olmaları da bu kitapların bize kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır.

Kitaba önem veren Selçuklu ve Osmanlı Türkleri, kervansaraylarda bile kitaplıklar tesis ederek, kitap okumak isteyen yolcuların vakitlerini değerlendirmelerine imkân hazırlamışlardır.

İlmîecessüs ve merakını tatmin etmek için ilim adamlarının ya ilmî araştırma gayret ve niyetiyle, ya da aradıkları kitapları bulabilmek için uzak diyarlara seyahat etmekten çekinmedikleri görülmektedir. Bu seyahatde elde ettikleri kitapları ya satın almak veya istinsah etmek suretiyle, buldukları bölgelere kazandırmışlardır.

Ne yazık ki, bazı yazma kitapların kıymetinin bilinmemesi yüzünden, bugün Anadolu'dan çok uzaklara kaçırılmalarına sebep olmuştur. Kültürsüzlükten ve değerlerimize sâhip çıkma anlayışından mahrum oluşumuzdan dolayı pekçok el yazması eserin, ya kaçırılmak, ya da yok pahasına satılmak suretiyle yabancıların eline geçmiş olması bu zengin koleksiyonlarımızdan pek çok hazinenin eksilmesine yol açmış bulunmaktadır.